

ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТРОЛЮ РОСІЙСЬКОГО ЦАРАТУ НАД ФІНАНСАМИ ГЕТЬМАНЩИНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ XVII–XVIII ст.

Стаття присвячена проблемі висвітлення історії оподаткування в Україні-Гетьманщині в другій половині XVII–XVIII ст. та боротьбою російського царату за контроль над українськими фінансовими ресурсами у вітчизняній історіографії кінця XVII–XVIII ст., зокрема в працях сучасників тих подій, а саме літописах Самовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка та творах Петра Симоновського та Олександра Рігельмана. В проаналізованих нами працях, незалежно від ідеологічних уподобань їхніх авторів, відображено процес встановлення контролю російського царату над фінансовими ресурсами України-Гетьманщини та залучення цих ресурсів для потреб російської держави, у тому числі й за допомогою українських гетьманів.

Ключові слова: історіографія, козацько-старшинські літописи, Україна-Гетьманщина, оподаткування, податкова система, побори, російський царат, імперська політика.

Відроджена за часів гетьмана Богдана Хмельницького українська державність з її демократичними інститутами, зокрема республіканською формою правління, була позбавлена не лише перспектив розвитку в союзі з монархією Романових, але й приреченою на знищення. Цілком слушною є теза сучасного українського вченого академіка Валерія Смолія про те, що після 1654 року “йшов поступовий, але невблаганний процес втрати нею своїх етнічних рис, ліквідації окремих, а згодом цілих суспільних інститутів”¹. Одним із напрямків наступу московсько-російського абсолютизму на українську державність, як указує український історик професор Василь Орлик, стали фінанси Гетьманщини та Війська Запорозького низового². Проблеми історії становлення та діяльності фінансової системи Гетьманщини, а особливо боротьби за контроль над нею російського імперського центру, не могли залишитися поза увагою дослідників різних поколінь, котрі залишили для нащадків велику кількість наукових праць. На наше переконання, в силу ряду об'єктивних та суб'єктивних обставин, настав час детального вивчення не лише проблем історії боротьби українців за збереження власної державності з імперським центром, але й аналізу наукової спадщини попередників та окреслення перспектив подальших наукових студій цих проблем, зокрема історії української податкової системи у XVIII ст. і боротьби за контроль над нею царату. Адже у сучасній історичній науці немає спеціального історіографічного дослідження даної проблеми, а в працях, присвячених тим чи іншим сторінкам історії України і пов'язаних із проблемами оподаткування, ці питання розглядаються побіжно.

Мета даної статті – дослідити вітчизняну історіографію кінця XVII – другої половини XVIII ст. історії української податкової системи і боротьби за контроль над нею російського царату. Досягнення мети дослідження буде проводитися шляхом розв'язання таких завдань: а) визначення ступеня висвітлення порушених проблем у працях сучасників тих подій – козацько-старшинських літописців та інших дослідників; б) з'ясування впливу ідеологічних уподобань авторів на висвітлення ними поставленої проблеми.

Дослідження даної проблеми, на наше переконання, необхідно розпочати із свідчень сучасників тих подій – козацько-старшинських літописців Самовидця, Самійла Величка, Григорія Граб'янки та інших праць XVIII ст.

Літопис Самовидця, як відомо, є анонімним твором кінця XVII – початку XVIII ст., авторство якого більшість учених віддають Роману Ракушці-Романовському, котрий за часів гетьманства

Івана Брюховецького обіймав посаду генерального підскарбія, а останні роки свого життя присвятив Церкві й служив священником у м. Стародубі. Відомий дослідник Літопису Самовидця український вчений Ярослав Дзига цілком справедливо називав цей твір “однією з найвидатніших історіографічних пам’яток і одним з найдостовірніших історичних джерел XVII ст.”³. У Літописі Самовидця містяться відомості про грошовий ринок України в другій половині XVII ст. та описується одна із перших спроб підпорядкування фінансових ресурсів українських земель Московією. Так, зокрема, автор повідомляє про події, що пов’язані з домовленостями московського царя Олексія Михайловича та гетьмана Івана Брюховецького, згідно з якими до ряду українських міст були направлені царські воєводи з метою створення царського фіскального апарату, проведення перепису населення та обкладення його податками і зборами на користь московського війська, яке перебувало в Україні⁴.

Ці події знайшли відображення і в праці іншого козацько-старшинського літописця – гадяцького полковника Григорія Граб’янки. Він, користуючись Літописом Самовидця, вказує, що 1666 року “після різдва Христового з Москви повернувся щедро обдарований гетьман Брюховецький і привіз з собою у всі головні міста України воєвод великоруських (окрім давніх, оскільки в Києві, Чернігові, Переяславі та Ніжині здавна були воєводи), а саме: до Гадяча, Полтави, Миргорода, Лубен, Прилук, Стародуба, Новгородока, Глухова, Батурина та до інших. А від тих воєвод у менші міста та у приписані їм повіти послані були прикажчики, тоді ж понастановляли ціловальників, тобто присяжних збирачів податків. Вони на торжищах та ярмарках від усякої проданої та купленої речі брали з козаків та селян податі. І так пильно ту справу робили, з таким рвінням, що жодна копійка повз їхні руки не пройшла. А воєводи, на всій Україні взявши люд під свою владу, на усіх громадян, на все поспільство наклали данину. З кожного плуга брали по вісім осьмачок жита та по п’ять золотих грошей (2,5 копійки), з коня брали півкопи грошей та осьмачку жита”⁵.

Серед корпусу козацько-старшинських літописців особливе місце посідають праці випускника Києво-Могилянської колегії, старшого канцеляриста Генеральної військової канцелярії Самійла Величка, автора наймонументальнішого вітчизняного історико-мемуарного твору кінця XVII – початку XVIII ст. Саме Самійло Величко, єдиний із козацьких літописців, вперше в історіографії висвітлив певні моменти історії становлення та функціонування системи оподаткування в Гетьманщині. Так, зокрема, автор указує на об’єкти оподаткування для фінансового забезпечення української старшини та реєстрового козацтва, визначені в договорі, відомий в історіографії як Глухівські статті, який був укладений у березні 1669 р. в місті Глухові Дем’яном Многогрішним після обрання його генеральною радою гетьманом Лівобережної України та московським царем. С. Величко, цитуючи доступний йому варіант цього договору, вказує, що на потреби тридцятитисячного війська Запорозького реєстрового встановлювалися побори (податки) “з усіляких маєтностей без вибору, чий хто не є, окрім монастирів”⁶. Ряд існуючих у той час податків на Гетьманщині, наводиться літописцем у додатках до Глухівських статей щодо полегшення становища ніжинських міщан у наслідок розорення та неодноразового спалення міста. Так, зокрема, згадується, що “утверджено прибутки на ратушу: вагове, помірне, поводне, дьогтьовий, торговий, також з Овдіївських млинів; про пивний прибуток – хто на шинок захоче варити, повинен дати по осьмачці солоду і по золотому грошей, також повинен платити по дві копійки від відра; хто захоче на шинк ситити мед, то від шинкових козацьких дворів, так і від інших усіх прихідних угідь, і від льохів давати по півполтини з льоху”⁷.

Аналізуючи вітчизняну історіографію XVIII ст., не можна залишити поза увагою працю українського історика та державного діяча, одного з найосвіченіших людей тогочасної України, представника козацької старшини Петра Симоновського, автора “Короткого опису про козацький малоросійський народ і про військові його справи”, виданої Остапом Бодяньським у 1848 р. Примітно, що даний твір написаний в дусі української національно-державної ідеології. Особливо відчутно авторську прихильність до традицій козацьких вольностей при описові ним спроб підпорядкувати українські фінансові ресурси російським царем у 1666 р. за сприяння гетьмана Івана Брюховецького. Ці події ми вже згадували, аналізуючи літописи Самовидця та Григорія Граб’янки. П. Симоновський констатує факт засилля царських збирачів податків у козаків⁸ й дає негативну оцінку цим подіям через позицію запорозького козацтва та гетьмана Петра Дорошенка. Він зазначає, що “запорожцы, сожалея еше за братию свою,

живущую в Україні, на которую наложены разныя подати, начали разными способы Украинских Козаковъ возмущать и подговаривать к бунтам”⁹. Автор підкреслює, що через недопустимість таких вчинків московських сановників в Україні Петро Дорошенко дорікав гетьману Брюховецькому, що “он вольной Малороссийской народ допустил в работу Воеводам и подати оному Малороссийскому народу несносные”¹⁰. А от особистість гетьмана Івана Мазепи відображена в праці П. Симоновського негативно і, на наше переконання, не в останню чергу через уже згадувану гетьманську корисливість. Автор значно повніше й детальніше зупиняється на цьому аспекті діяльності Івана Мазепи, звинувачуючи саме його у зростанні фіскального тиску російського царату в Україні. Так, зокрема, в цитованому П. Симоновським універсалі гетьмана Івана Скоропадського від 6 грудня 1708 р. наголошується про те, що раніше українські міста існували “без всяких тяжаровъ и податков, захованные, естли бы не его ненасытным Мазепиннымъ лакомством збирания грошей через нигды пред сим небывалые тяжкие походы, народъ наш не был обтяжен, безъ воли, и ведома Его Царскаго Величества, для приватного его обогащения”¹¹. Саме в цьому гетьманському універсалі новообраний під російським контролем гетьман обіцяє мешканцям Гетьманщини послаблення податкового тиску від стації та інших накладених Мазепою податків¹². Зрозуміло, що даний акт гетьмана Івана Скоропадського був виданий в руслі війни маніфестів Петра I та Івана Мазепи, проте фіскальна складова його змісту була для населення особливо відчутна та зрозуміла, а не викладені в імперських документах звинувачення царату з описом тонкощів дипломатичної та міжнародної гри опального гетьмана. Царські укази та універсали нового гетьмана перш за все мали переконати український народ і козацтво, що І. Мазепа був уособленням зла в його різних проявах, у тому числі й через жагу особистого збагачення. Цілком погоджуємося із тезою сучасного польського науковця Павла Крокоца, що “Петрові I вдалося дискредитувати Мазепу за допомогою ряду відозв, скерованих до деяких козацьких провідників, ієрархів української православної церкви, селян та запорозьких козаків”¹³. Для об’єктивності все ж зазначимо, що український гетьман І. Мазепа був далеким до ідеального правителя Гетьманщини і цілком ймовірно, що у тому числі й через власну корисливість та владність не отримав широкої підтримки свого виступу проти російського царя Петра I. Але проблема в тому, що правителі завжди дозволяли можновладцям реалізовувати свою корисливість за умови їхньої відданості своєму сеньйору. Взаємовідносини Петра I із підданими були аналогічними: якщо служили віддано як О. Меншиков чи І. Мазепа до 1708 р., то мали індульгенцію, цар не вдавався у такі “дрібниці”, як їхнє казнокрадство, корисливість тощо. Але якщо вони переходили на бік ворога, їм згадувалося все, інколи навіть те, чого взагалі не було. Щодо проблеми подальшої податкової політики російського царату в Україні-Гетьманщині, то П. Симоновський згадує лише скасування Анною Іоанівною стягнення десяти з бджільництва та тютюнництва, та деяких інших зборів, а саме: вагового, мостового, за поховання і з перевезення¹⁴.

Досліджуючи надбання української історіографії XVIII ст. з проблем оподаткування в Гетьманщині, не можна залишити поза увагою працю Олександра Рігельмана “Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі”, написану в середині 1780-х років. Адже саме цей автор приділив значну частину своєї роботи висвітленню проблеми оподаткування в Гетьманщині та боротьбі за контроль над українськими фінансовими ресурсами російського царату. Серед різнопланових джерел, які цитує О. Рігельман, міститься й указ московського царя Петра I від 28 жовтня 1708 р. щодо виклику козацької старшини до міста Глухова для обрання нового гетьмана, після переходу Івана Мазепи з частиною козацтва на бік шведського короля Карла XII. У цьому документі згадується про незаконні податки, які були встановлені в Гетьманщині за часів І. Мазепи¹⁵. Цікаво, що в Повному зібранні законів Російської імперії немає тексту такого документа, а містяться подібний іменний указ Петра I козакам українського стародубського міста Почеп (тепер адміністративний центр Почепського району Брянської області Російської Федерації). У цьому указі є певні текстові повтори, в тому числі й наведена вище цитата, проте в його преамбулі не міститься вказівка на те, що адресується він “верным нашим подданным Малороссийского народа, духовным и мирским, а особенно Войска Запорожского генеральной старшине, полковникам, сотникам, атаманам куренным и всему войску и прочим жителям Малороссийского народа”¹⁶, як у О. Рігельмана, а “города Почепа

Верным нашим подданным, сотнику, атаману войту и бурмистрам и казакам и всему посполству”¹⁷. Подібні укази, на наше переконання, мали спрямовуватися з царської канцелярії до різних сотенних і полкових урядів Гетьманщини. Цілком можливо, що автор Літописної оповіді їх узагальнив, а можливо й користувався текстом оригінального документа, який залишився невідомим укладачам Повного зібрання законів і не був опублікованим у відповідному томі. На незаконності встановлення ряду податків і зборів за часів гетьманування І. Мазепи згадується і в іншому наведеному О. Рігельманом документі, зокрема Універсалі гетьмана Івана Скоропадського, який він, на відміну від Петра Симоновського, датує не 6-м, а 8-м грудня 1708 р.¹⁸

Описуючи політику російського царя Петра II в Україні, О. Рігельман наводить царську грамоту від 25 червня 1727 р. щодо обрання нового гетьмана, в якій згадуються й податки, встановлені за часів Малоросійської колегії, і які скасовувалися Петром II “всякие доходы положены по определению Малороссийской Коллегии, по доношениям генерала-майора Вельяминова, тем отставить впредь не собирать”¹⁹. Проте, згідно з Повним зібранням законів Російської імперії, указ “О бытии в Малороссии гетману и генеральному старшине в управлении Малороссии, согласно трактату гетмана Хмельницкого”²⁰ був виданий 22, а не 25 липня й не містить подібних положень. Але, подібна до наведеної вище теза про припинення стягнення в Україні податей, встановлених за часів Малоросійської колегії, міститься в іншому документі – указі Петра II від 12 травня 1727 р. “О сборе с Малороссиян доходов, по пунктах гетмана Богдана Хмельницкого, и об от мене положення Военной Коллегии о доходах с Малороссиян”. Законодавець указував на те, що доходи в підросійській Україні-Гетьманщині “денежные и хлебные собирать те, которые надлежат по пунктам Гетмана Богдана Хмельницкого, и которые собираются при бытности бывших потом Гетманов; а которые всякие доходы положены с определения Коллегии по доношении генерал-майора Вельяминова вновь, те отставить вовсе, и впредь с них не собирать”. Це положення було підтвержене і в іменному указі від 10 липня 1727 р.²¹ “О поселении полков при городах, кроме Малороссийских, и об освобождении Малороссиян от сбора на полки по копейке на день”²². Проте в серпневому 1728 р. рішенні щодо затвердження виборами гетьманом Данила Апостола імперський законодавець посилається саме на наведений О. Рігельманом документ “Его Императорское Величество, как в прошлом 1727 году, в грамоте Своей к Малороссийскому народу о избрании Гетмана посланной повелел объявить, что сборы, бывшей Малороссийскою коллегиею определенные, указал отставить, там и ныне..., а те сборы, которые надлежат по пунктам Гетмана Хмельницкого, и которые собираются при бытности бывших по нем Гетманов, повелел собирать в войсковой скарб”²³. Таким чином можна стверджувати, що аналізована праця О. Рігельмана є не лише історіографічним джерелом, а й важливим історичним джерелом, у якому наводяться різнопланові нормативно-правові акти, що не увійшли до Повного зібрання законів Російської імперії, але які були доступні досліднику і які він використовував під час написання “Літописної оповіді”. Зрозуміло, що О. Рігельман, описуючи події в Україні-Гетьманщині у 1727–1728 рр. не міг не залучити до тексту свого твору й останнього із згаданих нами документів, назвавши його “Решительные пункты, учиненные по Его Императорского Величества указу, в Верховном Тайном Совете на поданное прошение Войска Запорожского обеих сторон Днепра Гетмана, господина Апостола”. Даний правовий акт, наведений автором “Літописної оповіді”, є особливо інформативним щодо функціонування системи оподаткування в Україні-Гетьманщині в другій половині XVII – першій чверті XVIII ст., адже містить не лише перелік прямих і непрямих податків, але й указує на об’єкти та суб’єкти оподаткування. Так, зокрема, вказується така система податків: “покуховное и скатное, с продажного вина в шинки, и в отвоз в великороссийские города, да из дегтю так же покуховное и скатное, с винокуренных казанов; а со пчел и за табачную десятину, кроме козаков, в ярмарки, в торги, с купецких людей с продажным товаром, и с хлеба мерки, с мостов, с перевозов, и с гребель с проезжающих людей, с откупных разных статей, с ратушных сел годовой платеж, и за живность”²⁴. Щодо платників податків, то імперський законодавець указував, що їх мають збирати із усіх власників названих промислів, у тому числі й монастирів. Козацтво ж звільнялося лише від сплати десятини з вирощування тютюну та бджільництва. Окрім податків, в праці О. Рігельмана згадується й митні платежі, зокрема індукта. Її стягували у другій половині XVII – середині

XVIII ст. за ввезення товарів на територію Гетьманщини. Даний митний платіж, як вказується в “Літописній оповіді”, здавався на відкуп і кошти від нього йшли не до скарбу Гетьманщини, а в імператорську казну²⁵. Описуючи події в Україні-Гетьманщині після смерті гетьмана Данила Апостола, О. Рігельман вказує, що управління нею за наказом тогочасної російської імператриці Анни Іоанівни було доручено князю Олексію Шаховському, котрий діяв відповідно до Інструкції даної імператриці, яку автор, як і попередні аналізовані документи, наводить у повному обсязі. Про важливість фіскальної складової діяльності російських можновладців в Україні-Гетьманщині свідчать третій та четвертий пункти даної інструкції. Перший пункт був організаційним, другий регламентував судову владу, а всього інструкція містила сім пунктів. Так, зокрема, третій пункт цитованої О. Рігельманом інструкції присвячувався проблемі стягнення податків та організації контролю над українськими фінансами, а четвертий приписував продовжувати стягувати збори “которые собирались Гетману на булаву и на кухню, и прочие, кои ему приходились по гетманству, собирать до избрания нового Гетмана, по прежнему определенным к тому особливим сборщикам, и те доходы держать особливо, и ни на какие расходы без именного Нашего Императорского Величества указа не издерживать”²⁶. Таким чином російський царат не просто брав під свій контроль значну складову фінансів України-Гетьманщини, а й залучав його для власних потреб. Не залишилися поза увагою автора “Літописної оповіді” й фіскальні заходи очільника Другої Малоросійської колегії, генерал-губернатора Малоросійського графа Петра Румянцова. Його діяльність О. Рігельман описує власними словами, а не переказує використані в процесі написання “Літописної оповіді” твори попередників чи наводить черговий монарший акт. Так, зокрема, дослідник вказує, що П. Румянцев, побачивши “что сложенное на Малороссию довольствование провиантом и фуражем шести карабинерных полков с генералами и Глуховского гарнизона не приносит казне столько облегчения сколько терпит народ обременения от прицепок, затеваемых по случаю поставки того провианта и фуража в натуре, установил, чтоб, считая от 1764 года, каждый житель к довольствованию войск платил в скарб Малороссийский по одному рублю, да на комиссарские расходы по две копейки с дому, по четвертям года, представляя подробную раскладку на общее обывателей в селениях или владениях, а из сих бы уже денег отпускалось потребное количество по штатам на удовольствие войск. Для сборов сей подати, в округах учреждены комиссары, по избранию владельцев, коим, сверх того, препоручено прохождение войск переходящих и защищение жителей от обид”²⁷. Для справедливості мусимо визнати, що у даному випадку досліднику української минувшини О. Рігельману, як генерал-майору російської армії, не можна закинути його упередженість та відданість канонам імперської політики російського царату в Україні, адже як слушно вказує видатний сучасний український історик Олександр Гуржій, хоча це й “планувалося здійснювати не стільки задля корінного населення, скільки в загальноімперських та фіскальних інтересах, вони певною мірою мали позитивно вплинути на розвиток господарства України”²⁸.

Своєрідним вінцем імперської політики в Україні в сфері оподаткування, стає травневий 1783 р. іменний указ Катерини II про поширення російської податкової системи на українські землі та введення там подушного оподаткування. Цей указ Василь Орлик називає “наріжним каменем податкової політики” російського царату в Україні²⁹. Олександр Рігельман, в традиційній для його праці манері, наводить цей документ у повному обсязі без авторських коментарів³⁰. Щоправда перед ним зазначає, що 8 травня того ж 1783 року в розвиток указу від 3 травня “повелено, на необходимые по тем губерниям расходы учинить в тех губерниях денежный сбор, для чего, в сходственность состоявшегося в прошлом 1781 году, ноября в 10 день, ее императорского величества манифеста о сочинении вновь во всей Российской империи генеральной ревизии, учинена в Малой России по трем ее губерниям, такая ж подушная перепись, и по той ревизии, вместо прежних сборов, которые единственно с одних посполитых, то есть, помещичьих, ранговых, монастырских и с подпомощников козацких, с каждой хаты, или с дыму, в год по одному рублю, от 1764 года, в скарб малороссийский собирались, положено с каждой мужеска полу души брать в год, с Козаков всех и посполитых коронных (бывших ранговых людей), так равно и с мещан, по рублю и двадцати копеек, с купцов с их капитала по одному проценту со ста, а с помещичьих подданных и с монастырских по семи гривен, да накладные, на комиссарские расходы, на каждый рубль по две копейки

со всего вышеписанного сбора”³¹. Цим власне і завершується висвітлення проблем історії податкової політики російського царату в Україні в “Літописної оповіді” О. Рігельмана. Завершуючи аналіз цієї пам’ятки вітчизняної історіографії другої половини XVIII ст., необхідно зазначити, що незважаючи на його типовість для історичних творів того часу, з “яскраво вираженою компілятивністю й наявністю прямих запозичень”³², все ж “Літописна оповідь” є важливим історичним джерелом для дослідження проблем російської імперської політики в Україні, у тому числі й сфері оподаткування, завдяки саме тиражуванню на її сторінках ряду імперських законодавчих актів, які не увійшли до Повного зібрання законів Російської імперії. Праця О. Рігельмана, як справедливо наголошують її дослідники, є “класичним” для тогочасної вітчизняної історіографії компілятивним трактатом, “який віддзеркалює стан тогочасної історичної думки, а якщо розглядати його більш широко, то й ментальність суспільства”³³.

Таким чином, здійснений нами аналіз надбання вітчизняної історіографії кінця XVII – другої половини XVIII ст. з проблем історії оподаткування в Україні у другій половині XVII–XVIII ст., дозволяє зробити наступні висновки.

1. Порушена нами проблема знайшла відображення у працях сучасників тих подій, а саме літописах Самовидця, Григорія Граб’янки, Самійла Величка та творах Петра Симоновського та Олександра Рігельмана. Для досліджуваних праць характерним є описово-розповідний метод систематизації фактичного матеріалу, а самі праці переважно мають характер компіляцій, проте, вони є вагомим не лише історіографічним, а й історичним джерелом кінця XVII – другої половини XVIII ст. Висвітлені в них аспекти, які стосуються історії оподаткування в тогочасній Україні, дають певну картину функціонування системи податків і зборів, а також їхнього адміністрування в досліджуваній період і свідчать, що українська державність, відроджена Богданом Хмельницьким у середині XVII ст., була приреченою на знищення в союзі з монархією Романових.

2. В усіх працях, незалежно від ідеологічних уподобань авторів, відображено процес встановлення контролю російського царату над фінансовими ресурсами України-Гетьманщини та залучення цих ресурсів для потреб російської держави, у тому числі й за допомогою українських гетьманів. Загалом порушена в статті проблема є досить складною та багатогранною і потребує подальших наукових пошуків.

¹ Смолій В. А. Українська козацька держава // Український історичний журнал. – 1991. – № 4. – С. 11.

² Орлик В. М. Інкорпорація України в податкову систему Російської імперії // Історична пам’ять, 2005. – Вип. 1–2. – С. 56.

³ Дзиг’а Я. Вступ // Літопис Самовидця. – К., 1971. – С. 9.

⁴ Літопис Самовидця. – К., 1971. – С. 99–100.

⁵ Літопис гадяцького полковника Григорія Граб’янки / Пер. із староукр. – К., 1992. – С. 134.

⁶ Величко С. В. Літопис. Т. 2. / Пер. з книжної укр. мови, комент. В. О. Шевчука. Відп. ред. О. В. Мишанич. – К., 1991. – С. 96.

⁷ Там само. – С. 108.

⁸ Симоновский П. И. Краткое описание о козацком малороссийском народе и о военных его делах. – М., 1847. – С. 92.

⁹ Там само. – С. 93.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. – С. 124.

¹² Там само. – С. 129.

¹³ Krokosz P. Iwan Mazepa i Piotr I. Wojna na uniwersaly (pazdziernik – grudzien 1708 r.) // Nowa Ukraina, № 1–2, Krakow-Przemysl, 2009. – S. 28.

¹⁴ Симоновский П. И. Вказ. праця. – С. 144.

¹⁵ Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О. Щербак. – К., 1994. – С. 531–532.

¹⁶ Там само. – С. 531.

¹⁷ О продолжении имъ верной службы Российскому Государю и об освобождении их от налогов, вымышленных изменником Мазепою: Именной указ Почепским казакам, 31 октября 1708 г. // Полное

собрание законов Российской империи. – Т. 4. – № 2209. – С. 423.

¹⁸ Рігельман О. І. Вказ. праця. – С. 556–557.

¹⁹ Там само. – С. 622.

²⁰ О бытии в Малороссии гетману и генеральному старшине в управлении Малороссии, согласно трактату гетмана Хмельницкого: Именной объявленный из Верховного Тайного Совета, 22 июля 1727 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Т. 7. – № 5127. – С. 828–829.

²¹ О сборе с Малороссиян доходов, по пунктах гетмана Богдана Хмельницкого, и об от мене положенная Военной Коллегии о доходах с Малороссиян: Именной объявленный из Верховного Тайного Совета, 12 мая 1727 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Т. 7. – № 5073. – С. 792.

²² О поселении полков при городах, кроме Малороссийских, и об освобождении Малороссиян от сбора на полки по копейке на день: Именной объявленный из Верховного Тайного Совета, 10 июля 1727 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Т. 7. – № 5117. – С. 823–824.

²³ Решение учиненное по Его Императорского Величества указу в Верховном Тайном Совете, на поданное прошение Войска Запорожского обеих сторон Днепра, Гетмана Апостола, 22 августа 1728 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Т. 8. – № 5324. – С. 77. (75–83).

²⁴ Рігельман О. І. Вказ. праця. – С. 628–629.

²⁵ Там само. – С. 630.

²⁶ Там само. – С. 447.

²⁷ Там само. – С. 676.

²⁸ Гуржій О. І. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII–XVIII ст.). – К., 1994. – С. 55.

²⁹ Орлик В. М. Спірне питання з історії оподаткування // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XVII. – К., 2009. – С. 78–83.

³⁰ Рігельман О. І. Вказ. праця. – С. 700–702.

³¹ Там само. – С. 700.

³² Сас П. М., Щербань В. О. Історія України у висвітленні О. І. Рігельмана // Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О. Щербаня. – К., 1994. – С. 9.

³³ Там само. – С. 13.

Статья посвящена проблеме освещения истории налогообложения в Украине-Гетманщине во второй половине XVII–XVIII вв. и борьбой русского царизма за контроль над украинскими финансовыми ресурсами в отечественной историографии конца XVII–XVIII вв., в частности в трудах современников тех событий, а именно летописях Самовидца, Григория Грабянки, Самийла Величко и произведениях Петра Симоновского и Александра Ригельмана. В проанализированных нами работах, независимо от идеологических предпочтений их авторов, отражен процесс установления контроля российского царизма над финансовыми ресурсами Украины-Гетманщины и привлечения этих ресурсов для нужд российского государства, в том числе и с помощью украинских гетманов.

Ключевые слова: историография, казацко-старшинские летописи, Украина-Гетманщина, налогообложения, налоговая система, поборы, русский царизм, имперская политика.

The article tells about the coverage of the history of taxation in Ukrainian Hetmanate in the second half of XVII–XVIII centuries and the struggle of Russian tsarism regime for the control over the Ukrainian financial resources in the national historiography of the late XVII–XVIII centuries, particularly in the works of contemporaries of those events, such as Witness' chronicles, Hryhorii Hrabianka, Samiilo Velychko and writings of Petro Symonovskyi and Alexander Rihelman. In the analyzed works, regardless of ideological preferences of their authors the process of establishment of the control of the Russian tsarism over the financial resources of Ukrainian Hetmanate and involvement of these resources for the needs of the Russian state, including with the assistance of Ukrainian Hetmans is reflected.

Keywords: historiography, Cossack chronicles, Ukrainian Hetmanate, tax, taxation, levies, Russian Tsarism, imperial policy.